

40. Коллонтай Г. Несколько писем анонима / Г. Коллонтай // Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей...
41. Коллонтай Г. Политическое право польского народа / Г. Коллонтай // Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей...
42. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / В.А. Смолій. – К. : Наукова думка, 1978.
43. Каразин В.Н. Сочинения, письма и бумаги / В.Н. Каразин. – Х. : Харьковский ун-т, 1910.
44. Болебрух А. Василій Назарович Каразін (1773–1842) / А. Болебрух, С. Куделко, А. Хрідочкін. – Х. : Авто Енергія, 2005.

Одержано редакцією 21.03.2013
 Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. *Иванова Л.Г. Украинский и польский взгляды на крестьянский вопрос (вторая половина XVIII ст.). В статье анализируются аграрные проекты украинских и польских общественно-политических деятелей второй половины XVIII в., которые отстаивали просветительские идеалы о равенстве каждого человека в гражданских правах и личной свободе, которые являются их естественным правом.*

Ключевые слова: *крестьянский вопрос, аграрный проект, гражданская права*

Summary. *Ivanova L.G. Ukrainian and Polish opinions on the peasant question (the second half of the XVIII century). The author analyzes the agrarian projects of Ukrainian and Polish public and political figures of the second half of the 18-th century, who upheld the enlightenment ideals of equality of each person in his civil rights and his personal freedom which are his natural right. Especially deep the author analyzes Ya. Koselskiy's agrarian project who was Ukrainian Kozak authority representative and who handed his project to the Session of the Legislative Commission for the new code in Russian Empire (1767 – 1768). Ya. Koselskiy proposed a new concept of productive relations which had to be taken as the basis of social mutual relations. The views on the agrarian problem of other Ukrainian enlighteners such as H.Poletika, V.Karasin, A.Aleinikov are also considered in this scientific article. The author points out pro and contra in their projects. Besides, the peculiarities of socio economic thought in the society of Polish-Ukrainian nobility of the Right Bank Dnieper Ukraine are also considered in the article. In this connection the analysis of contemporary rebellion appeals «Manifest of Torchyn» (1767) and «Appeal to Peasantry» (1768) is presented. The author specially stresses the research of the projects of such Polish public and political figures as Ya. Zamoisky, A.Sulkovsky, H.Kolontai, S.Stashyts, who were the Deputies of the 4-year Seim (Polish Parliament). First of all they envisaged the decision of the Ukrainian peasantry problem in Polish state. By means of progressive reforms they hoped to save the Polish state which was in a step from its fall at the end of the 18-th century.*

Key words: *peasant question, agrarian project, human rights*

УДК 94(477)32(09)

В. В. Ігнатенко

СЕЛЯНСЬКИЙ ЧИННИК В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Анотація. *Статтю присвячено розробленню теми селянства суспільно-політичною думкою другої половини XIX – початку XX ст. Саме у цей час формувалися головні напрями української політичної думки: народницький, еволюційний, пізніше – консервативний. Починаючи з кирило-мефодіївців, селянська домінанта постійно присутня в наукових працях і роздумах народників М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, поступово набуваючи ознак релігійно-містичної селянської ідеології, з огляду на радикальне протистояння «місто – село». Представник еволюційного напрямку М. Драгоманов започаткував відмову від народницької ідеології та застосування селянських повстань як засобу досягнення соціальної справедливості. На початку XX ст. з появою консерватизму його апологет В. Липинський пропагував ідею традиціоналізму як засобу збереження, притаманних українському селянству, культурних норм і цінностей та інструментів господарювання, всупереч доктрині марксистів, де селянство є допоміжним соціальним матеріалом у боротьбі за владу та знаряддям побудови нового суспільства.*

Ключові слова: *народництво, еволюціонізм, консерватизм, селянська домінанта, традиціоналізм*

Постановка проблеми. Друга половина XIX – початок XX ст. в історії української нації характеризується як виробничо-економічними зрушеннями, так і якісними змінами парадигм самоусвідомлення. Своєрідним каталізатором суспільної динаміки, безумовно, була реформа 1861 р., яка, разом з відомими соціально-економічними наслідками, мала й опосередкований вплив на еволюцію української суспільно-політичної думки, позначену постатями М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, пізніше – М. Грушевського. Погляди цих учених, які стали тепер класично-хрестоматійними, у другій половині XIX ст. сформували два напрями суспільно-політичної думки України – народницький та еволюційний.

Мета статті – визначення місця селянської проблематики в межах зазначених напрямів. Новизна дослідження полягає в тому, що під таким кутом зору окреслена проблематика практично не аналізувалася в історіографії.

Виклад основного матеріалу. Народницький напрям визначався відомими постатями Кирило-Мефодіївського товариства, серед яких незаперечним лідером був М. Костомаров. Суспільно-політична концепція народників будувалась за відповідною логікою. Насамперед, це притаманний Товариству соціологічний підхід, на підставі якого постулювалася думка щодо особливої ролі селянства, яке ототожнювалося з народними трудовими масами. Селянська домінанта у соціологічних поглядах кирило-мефодіївців пояснюється об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Через об'єктивні історичні обставини Україна до середини XIX ст. утратила свою еліту [1, 130–131], внаслідок чого селянство, за логікою народників, мало репрезентувати націю в цілому. Побудована на таких засадах соціополітика, неминуче призвела Товариство до демонстративного протиставлення народу (селянства) й еліти. Останнє і стало однією з визначальних рис народницької ідеології. Селянська тема в народницькому русі мала й соціально-особистісне пояснення, пов'язане з біографією М. Костомарова і Т. Шевченка, де перший був сином кріпачки, а інший – кріпаком. Історія, з огляду на соціологічний чинник, розглядалася народниками як соціальні антагонізми, що розгортаються в часі та просторі. Зважаючи на це, селянські хвилювання, бунти, повстання, революції детально досліджувались. Між іншим, саме ця сторона народницької ідеології викликала найбільші симпатії радянських дослідників спадщини кирило-мефодіївців. Абсолютизуючи суспільно-політичну роль народних мас як рушійного чинника історичного процесу, а їхні інтереси – як єдиний критерій суспільної оцінки, учені-народники вбачали в державі тільки інструмент насилля. Такий погляд на державу призвів до ігнорування питання державності українського народу.

Оскільки головним ідеологом Товариства був М. Костомаров, витоки народницької ідеології потрібно шукати у творчій біографії вченого [2, 8–10]. Відомо, що його погляди, за особистими свідченнями, формувалися під безпосереднім впливом філософії Ф. Шеллінга, братів Ф. і А. Шлегелів і представників цих шкіл в Україні. Взагалі німецька філософсько-історична школа помітно вплинула на погляди М. Костомарова. Німецька романтична ідеологія, яка розглядала історичну місію нації у здійсненні релігійної ідеї, відбилася у високому напруженні релігійного романтизму, притаманному історичу та колегам по Товариству. Пізніше це знайде відображення в положеннях програмних документів кирило-мефодіївців, зокрема: а) щодо побудови суспільства на християнських засадах; б) поширення християнського світопорядку слов'янами на весь світ як реалізацію їхнього месіанського призначення; в) побудови слов'янської держави як спілки саме християнських республік; г) знищення кріпацтва та царату як явищ аморальних, відповідно, християнській етиці.

Релігійно-романтичний рефрен М. Костомарова, на наш погляд, варто розглядати як неусвідомлену спробу формування селянської ідеології, яка, за своїм змістом і формами політичного вияву, відрізняється від нехліборобських ідеологій. Тут можна погодитися з думкою В. Липинського щодо ролі ірраціоналізму як базової риси цієї ідеології [3, 268]. Селянин-хлібороб, співіснуючи та співпрацюючи із природою, генетично відчував Всесвіт як ієрархічну побудову присутності невідомих сил, які сприймаються розумом, але не керуються ними. Звідси у селянина віра в Бога, його ірраціональна метафізична релігійність. Ірраціональна віра у вищі сили відзначає вибір хлібороба між особистою свободою та підкоренням себе, через свідоме самообмеження та дисципліну. Природа в такому ракурсі є вищою окресленою формою, що визначає умови життя, а не є матерією, здатною до всіляких перетворень.

Селянська домінанта в поглядах кирило-мефодіївців набула радикального спрямування у П. Куліша, для якого щире життя, життя природне, «життя серця» – це хутір, що дає «природну простоту» буття [4, 163]. Хутору протистоїть місто, від якого П. Куліш радить тікати. Антитеза «хутір – місто» для П. Куліша не є літературним засобом, а пропагандою тих цінностей, які можуть бути реалізовані тільки в межах хутірського

життя, цінностей вічних і сталих, таких, якими «вони були за тисячу років до нас і залишаться в майбутньому». П. Куліш не вірив у можливість об'єднання хутора й міста саме тому, що хutoryяни, «наче дуби зелені, твердо на своїй землі стоять». Звідси городяни, за П. Кулішем, повинні залишатись «собі, при своїй городянській філософії», тоді як хutoryяни повинні «селянську філософію проповідувати, взявши її прямисінько із Євангелія». Така позиція підтверджує намагання евангелізувати народницьку ідеологію. Селянське хutoryянське світобачення транспонується П. Кулішом і на відносини українського селянина з Європою, до якої П. Куліш не приховував скептично-негативного ставлення. У Європі його вражало «міщанство», звідси історія Європи «дуже цікава», а сучасність «нікчемна до відвороту». Для П. Куліша європейська цивілізація – це насамперед великі міста, де «мало ладу». Рецепт одужання європейської цивілізації, за П. Кулішем, полягає в розділенні міст на села та хutoryи, яким треба було «з'їздитися лише до контор на засідання на короткий час», «не розриваючи сусідських зв'язків із селянами».

Абсолютизація інтересів селянства народницькою українською політичною й історичною наукою була поставлена під сумнів наслідками реформи 1861 р. Науковою рефлексією на це стала концепція М. Драгоманова – практично єдиного опонента українського народництва. Передусім, привертає увагу його критичне ставлення до ідей «народоправства», «інтересів трудового народу» як до занадто абстрактно суб'єктивних і навіть антинаукових. Наукові погляди М. Драгоманова сприяли критичному ставленню до наріжних ідей народництва.

Науково-методологічна позиція вченого формувалася під впливом тогочасного західноєвропейського суспільствознавства, тобто, концепції К. Маркса і Ф. Енгельса, соціально-філософських теорій О. Конта, еволюціоналізму Г. Спенсера. Вплив цих учень на українського мислителя не був рівнозначним. Ідея прогресу приводила вченого до сприйняття марксизму настільки, наскільки він пропагував соціалізм як більш прогресивний суспільний лад, закономірний наслідок еволюції людства. Проте, М. Драгоманов поділяв й іншу думку К. Маркса – щодо можливості виникнення соціалізму лише в індустріально розвинутих країнах. Це ставило вченого перед проблемою вибору між двома концепціями еволюції – марксистською та спенсерівською, – на користь останньої, про що він зазначив і в автобіографії [5, 75].

М. Драгоманов, таким чином, відкидав як засіб досягнення соціальної справедливості селянські повстання, народні бунти, що були поетизовані й сакралізовані народниками. Звідси еволюція суспільства розглядається ним як ототожнення ідеї економіко-політичного й морально-духовного прогресу. Останнє свідчить про ідейний вплив ліберально-конституційної домінанти на його суспільно-політичні погляди та ідеологічну спрямованість власної еволюційної концепції [6, 107]. Такою домінантою були класично-ліберальні ідеї англійського конституціоналізму Дж. Мілля, які значно посилилися після вбивства царя в 1881 р. Саме після цієї події, М. Драгоманов звернувся до таких цінностей лібералізму, як правова рівність, свобода, гідність людини. Помітний і вплив концепції російського лібералізму на еволюцію поглядів вченого зокрема положень про самоуправління та роль земств у його здійсненні, роль моральних ідеалів у громадянсько-політичній діяльності, взаємодію у класичному ліберальному трикутнику «особи – держави – суспільства». Суттєвим також був вплив ідеї децентралізації правління Ж. Прудона, яка передбачала здійснення демократизації суспільства, шляхом створення, поряд із центральним законодавчим органом, складної системи самоврядування для захисту особистості перед державою. М. Драгоманов протиставив народникам, популярний у Європі, принцип – «скільки народів – стільки держав».

Реформа 1861 р., яка почала процес структурування селянства і формування ринкових відносин, поставила перед українською суспільно-політичною думкою питання зміни наукової парадигми. В цьому була об'єктивна необхідність, незалежно від того, наскільки суб'єктивно вона сприймалася вченими. Саме тому позитивізм, з його критикою апріорного принципу побудови суспільних концепцій, мусив замінити довільне теоретизування народників, що спиралось на принципи християнської моралі.

Так з'явилася концепція М. Драгоманова про конституційно-репрезентативну політичну систему і державу, побудовану на федерально-автономних засадах.

Отже, зміна народницького напрямку еволюційним визначила спрямування української суспільно-політичної думки другої половини XIX ст. на відмову від абсолютизації селянської проблематики, повернення до якої відбудеться значно пізніше, в новій соціально-економічній і політичній ситуації, набувши іншої інтерпретації в поглядах В. Липинського.

На початку XX ст. сподівання репресованої української інтелігенції щодо її ролі як політичної еліти в суспільстві не виправдалися. Треба погодитися з Д. Бовуа, що «зусилля поета Шевченка та українофілів не викликали у малоросів очікуваного відгуку» [7, 101]. У контексті цієї ситуації, соціально та політично не структуроване селянство, практично неписьменне, зуміло відповісти на виклики часу ставленням до держави як чужорідного явища. Наслідком цього стали масово фіксовані вияви недовіри українського селянина до судів, а також до місцевої влади: старшин, писарів, старост, соцьких, десяцьких. Проте, найбільш рельєфно селянський спротив виявив себе в потязі до традиціоналізму.

Дослідники селянського руху в Україні кінця XIX – початку XX ст. відзначають, що, під час масових заворушень на селі, постійно відтворювалися, збережені в народній пам'яті, легенди про славне козацьке минуле, досвід практичного здійснення гайдамачини. Традиціоналізм тогочасного селянина виявив себе і в генетично сформованому потязі до сталих вікових форм господарювання. Такий соціально структурований світогляд мав неоднозначні наслідки: з одного боку, з позицій побудови власного державницького життя, він мав би тлумачитися як відверта перешкода, з іншого – зберігав відому окремішність українського селянства, його можливість залишатися самим собою. Ця суспільно-політична своєрідність українського хліборобства не була адекватно оцінена ліберально налаштованим дворянством й інтелігенцією, які, перебуваючи в полоні еволюційного світогляду, далі визначень «інфантильності й безвідповідальності» селянства як «мовчазної більшості» не йшли.

Соціальним ідеалом українського селянина була формула: «Вільна праця на вільній землі», для досягнення якої він споконвічно змагається за землю, сакралізуючи її у своїх мріях і вибудовуючи пріоритети власного світобачення. Саме тому на початку XX ст. тисячі селянських родин, збуджених уявою про можливість здійснення «вільної праці», поїхали на Далекий Схід за вільною землею, отримавши навздогін досить недобррозичливі коментарі національної інтелігенції. Один із неї Б. Грінченко, докоряючи селянину, писав: «З досвітку і до смерку працює (селянин – В. І.) за шматок хліба. Така людини буде байдуха до всяких національних справ, до всякого патріотизму, oprіч того патріотизму, що велить обороняти свою хату, одержу, їжу, як їх, видимо, хтось однімає» [8, 108].

Починаючи з XX ст., селянська проблематика отримала новий напрям дослідження – консервативний, яскравим представником якого був В. Липинський. Наукова спадщина останнього дає підстави для роздумів про неординарність українського консерватизму як за змістом, так і за соціальною спрямованістю. Для В. Липинського консерватизм не є жорстким об'єктивістським теоретизуванням стороннього спостерігача революційних подій. На очах фундатора українського консерватизму відбувся безпрецедентний, за обсягом, соціальний експеримент із втілення найвідомішої егалітарної концепції, російсько-більшовицька модель якої довела до абсурду ідею гегемонії пролетаріату в суцільно селянській, за ментальністю та соціальним складом, країні. Саме тому антитезою пролетарської ідеології у В. Липинського обрано ідеологію селянську, хліборобську. Адже така ідеологія «генетично близька українству як етнічному витворові, з усталеною хліборобською культурою високого рівня» [9, 29].

Селянству як самодостатньому суспільному класу в XX ст. не поталанило з увагою до нього політичної думки, яка зазвичай розглядала його як допоміжний суспільний матеріал. Ностальгія В. Липинського за селянством є усвідомленням ідеології як інтегрально-універсального світогляду власника-хлібороба. Тобто, мова йшла не про традиційну ідеологію, що займала свій сегмент в ідеологічному просторі, а про світоглядну позицію,

наявного в країні, універсального хліборобського етосу. Саме такий етосний універсалізм, на погляд однодумців В. Липинського [10, 19], був визначальним у його теорії.

Дослідник наголошував на тому, що географічні та політико-державні відмінності мало впливають на різницю між хліборобами. Ті ж відмінності, які є, нівелюються тим інтегральним, що створює для цих людей соціально-просторова форма організації їхнього життя (сільське середовище), порядок життя, його спосіб. На наш погляд, учений об'єктивно вибудовує своєрідну систему доказів концепції «селянського інтернаціоналізму», використовуючи в ній марксистську методологію, але приходять до, протилежних цій методології, висновків.

Хліборобський універсальний етос може відтворювати себе, оскільки відмовляється від довільних, не перевірених особистою практикою форм і засобів взаємодії з природою. З огляду на це, існує відома упередженість селян щодо зовнішніх, за походженням, різноманітних норм і технологічних стандартів сільськогосподарського виробництва. Однак причиною цього не є, притаманне селянству, техніко-технологічне ретроградство, як вважають деякі дослідники. На відміну від промислово-індустріального виробництва, сільськогосподарське не може довільно змінювати предмет праці, штучно наділяючи його характеристиками, потрібними для дальшого маніпулювання. Саме на збереження предмету праці (землі, худоби) в первісному стані і спрямована діяльність хлібороба. Тому з пересторогою він сприймає науково-технічні новачки, що безпосередньо вимагають зміни сталих форм і засобів господарської діяльності. Така пересторога є своєрідним виявом інстинкту хліборобського самозбереження і самовідтворення. Хліборобство «може гарантувати свою стабільність лише за умови жорсткого дотримання власних нормативних та технічних стандартів» [9, 30], що визначає консервативну забарвленість селянської ідеології.

Не можна не погодитися з В. Липинським, який подібну здатність хліборобського етосу пов'язує з намаганням певних націй зберегти в єдності національний дух, свідомість, мову, культуру в цілому. Тому сільське середовище є соціальною формою збереження реліктовості, неповторної унікальності національної культури в проекції на вирішення проблеми національної ідентичності, що особливо було важливим для мислителя. Зрозуміло, що перед ним постала проблема знайти відповідь на питання про причини існування хліборобської ідеології як ідеології переможеної, позбавленої впливу і значення [3, 268]. Дотепер це питання не втратило актуальності. В. Липинський зауважив, що відсутність суспільно-значущого впливу селянської ідеології полягає в особливості її змісту, форм політичного вияву, які докорінно відрізняються від традиційних (нехліборобських) ідеологій. Аналіз таких відмінностей він починав з ірраціоналізму. Сам факт співпраці хлібороба з природою як з незмінним предметом формує «виразно почуття різності і ієрархії Всесвіту та присутності у Всесвіті невідомих сил, які людина своїм розумом може відчувати, але керуватись якими не в стані... Звідсіль ірраціональна метафізична релігійність і віра в Бога у хлібороба» [3, 268]. Природа розглядається вченим як даність, заздалегідь окресленої в часі і просторі, вищої форми, серед якої здійснюється життя хлібороба у всіх його виявах. Віра в цю форму ірраціональна, як у вищу силу, в Бога, коли селянин не може розуміти природу як простір для всіляких експериментів. І тому він, у виборі між підкоренням і особистою свободою, надає перевагу першому, тобто, свідомо самообмежує себе та дисциплінує відповідно природі. Таким чином, антропоцентризм, з його крайнім раціоналізмом, в оцінці поведінки людини відкидався В. Липинським як вияв традиційної ідеології. Такий антропний раціоналізм у традиційних ідеологіях (нехліборобських) приводить до появи самодостатніх і самовладних індивідів, соціальних груп, які, згідно з моноідеологією, формують тип політичної свідомості, що передбачає можливість розправлятися з класами та національними ворогами.

За В. Липинським, хліборобська психологія – продукт сакральних відносин з природою і тому не може бути агресивною. Це ідеологія відповідальності «за кожний крок, зроблений у власнім господарстві й у господарстві національним, у державі» [11, 33]. Саме тому в таке світосприйняття не вбудовується насильницько-агресивна

ідеологія. Органічною ознакою українського хліборобського етосу є сакральність землі як природної цілості, як предмета національно-громадянської суб'єктності. Це підґрунтя, світоглядно-релігійне та соціально-психологічне, визначає становий кряж демократичного громадянського суспільства і правової держави – середній клас землевласників. Для В. Липинського економіко-правовою основою існування середніх землевласників було таке відношення селянина до землі, що унеможлиблює ситуацію, коли «земля не держиться століттями в одній сім'ї.., не переходить вона, а з нею її історія і любов до неї з батька до сина» [11, 173].

Проблема приватної власності на землю не є самодостатньою в концепції В. Липинського як державника. Приватна власність – аргумент на користь державності, національного відродження. Звідси і показові питання вченого: «Чи може виробитись національна традиція (без якої не буває нації) без приватної власності на землю? І чому наше національне відродження... почалось на приватновласницькій Гетьманській Україні серед осілого земельного козацтва і в Україні Західній серед осілої земельної правобічної шляхти?» [11, 173].

Тим самим В. Липинський передбачав майбутнє Української держави, коли правлячим класом буде «хліборобський клас», до ознак якого відносяться власність групи «родин», що своєю працею створює продукт; кількість землі і форма праці на ній не може бути регламентована; головне – це індивідуальне посідання землі, а також особиста праця на ній» [11, 72]. На наш погляд, поняття «клас» уживається В. Липинським не для фіксації якогось однорідного соціального утворення, а на позначення спільності земельних інтересів, вікових традицій загальної праці, спільних культурно-світоглядних цінностей побутового життя. У такому контексті внутрішня диференціація хліборобського класу не має вирішального значення. Клас для В. Липинського – не соціально-структурне поняття, а соціально-просторове, пов'язане з історично сформованим місцем поселення, ареалом життєдіяльності хлібороба, тобто хліборобський клас – це власне українське село. «Селянин-землевласник, селянин, що володіє основним засобом хліборобської продукції і підставою своєї матеріальної сили: землею... Це сам собі пан, який сам має матеріальну силу до влади, який може правити сам» [11, 165]. Село – це помешкання хлібороба, державника, патріота. «Хлібороб – це земля. Отчизною, Батьківщиною хлібороба єсть його земля, а його нацією – народ, що ту землю заселяє. “Націоналізм” хлібороба зветься патріотизмом. Нація і земля в поняттю хлібороба – це синоніми» [3, 273].

Висновки. Можна по-різному сприймати консервативну концепцію В. Липинського: як предмет академічного інтересу або обґрунтування суспільно-національних чеснот відроджуваного хліборобського класу. На наш погляд, нині головним є формування нової аграрної еліти, здатної та налаштованої внести хліборобську ідеологію до масової свідомості, привернути хліборобів до влади. Тим більше сьогодні, коли український селянин перетворюється на юридичного суб'єкта національного землеволодіння.

Список використаної літератури

1. Потульницький В.А. Теорія української політології / В.А. Потульницький. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.
2. Потульницький В.А. Нариси з української політології (1819–1991) / В.А. Потульницький. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
3. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології. Лист до проф. Яворського / В. Липинський // Липинський В. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. – К.; Філадельфія, 1994. – С. 267–275.
4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К., 1992. – 230 с.
5. Драгоманов М. Автобіографія / М. Драгоманов // Вибрані твори. – Прага; Нью-Йорк, 1937. – 412 с.
6. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України / Б. Крупницький. – Мюнхен, 1959. – 228 с.
7. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа / пер. з польск. З. Борисик. – К., 1998. – 334 с.
8. Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу // Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні ХІХ – початку ХХ ст. – Вип. 1. – К., 1994. – 288 с.
9. Стеценко С. Нація і селянство: до проблеми відродження хліборобської ідеології / С. Стеценко // Людина і політика. – 1999. – № 5. – С. 17–22.
10. Кучабський В. Значення ідей В'ячеслава Липинського / В. Кучабський. – Львів, 1935. – 173 с.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – К.; Філадельфія, 1995. – 460 с.

Одержано редакцією 26.04.2013
 Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. *Игнатенко В.В. Крестьянский фактор в украинской политической мысли второй половины XIX – начала XX вв. Статья посвящена разработке темы крестьянства в общественно-политических воззрениях второй половины XIX – начала XX вв. Именно в это время формируются главные направления украинской политической мысли: народническое, эволюционистское и позднее – консервативное. Начиная с кирилло-мефодиевцев, крестьянская доминанта постоянно присутствует в трудах народников М. Костомарова, Т. Шевченко, П. Кулиша, постепенно приобретаая признаки религиозно-мистической крестьянской идеологии, в аспекте радикального противостояния «города и деревни». Представитель эволюционного направления М. Драгоманов, отказавшись от народничества, отрицал крестьянские восстания как средство достижения социальной справедливости. В начале XX в., с появлением консерватизма, его апологет В. Липинский пропагандировал идею традиционализма как средства сохранения, свойственных украинскому крестьянству, культурных норм и ценностей и способов хозяйствования в противовес доктрине марксистов, которая рассматривает крестьянство как вспомогательный материал в борьбе за власть и инструмент построения нового общества.*

Ключевые слова: народничество, эволюционизм, консерватизм, крестьянская доминанта, традиционализм

Summary. *Ignatenko V.V. The Peasant Factor in Ukrainian Political reflection in the second half of the 19th – the early 20th. This article focuses on the development of theme of peasantry in social and political mind in second half of the 19th – early 20th c. Almost all directions of Ukrainian political mind are formed at this period, among them populist, evolutional, and later – conservative. Beginning with the Kirill and Methodiy Fraternity a peasant dominant was constantly there in scientific studies and in the ideas of such populists as M. Kostomarov, T. Shevchenko and P. Kulish, gradually acquiring the signs of religiously-mystic peasant ideology with a focus on radical opposition «city – village». The supporter of evolutional direction M. Dragomanov was the first to waiver a populist ideology and application of peasant revolts as means of social justice achievement. At the beginning of the 20th c. when conservatism appeared apologist V. Lipinskiy develops the idea of traditionalism as means of saving cultural norms and values and facilities of ménage inherent of Ukrainian peasantry in Marxist doctrine defiance, the one that examines the peasantry as auxiliary social material in the struggle for power and instrument of a new society construction.*

Key words: narodnytsvo, evolutionism, conservatism, peasant dominant, traditionalism

УДК 94(477)“19”:655.4

О. М. Радченко

УКРАЇНА В НІМЕЦЬКОМОВНИХ БРОШУРАХ І ПУТІВНИКАХ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *На основі аналізу широкого кола опублікованих джерел, а також наукової літератури, комплексно досліджено представленість України в країнознавчій та довідниковій літературі, що видавалась в Австро-Угорській імперії та Німеччині напередодні та в роки Першої світової війни. Особливу увагу приділено путівникам як довідково-енциклопедичним виданням.*

Ключові слова: брошури, Буковина, Галичина, Перша світова війна, путівники, Україна

Постановка проблеми. На початку XX ст. відбулися глобальні потрясіння світової економіки, Перша світова війна та державний переворот у Росії 1917 р., відбулися події, які значною мірою вплинули на долю народів Європи, зокрема й України. Бурхливий соціально-політичний та економічний розвиток країн і регіонів, далекоглядні стратегічні інтереси провідних політичних гравців, розвиток пізнавального та ділового туризму потребували вдосконалення таких видань як країнознавча література та путівники, чії попередники з'явилися ще в давнину. Якщо сучасний путівник – це друкований, електронний або аудіовізуальний довідник про яке-небудь місто, історичне місце, музеї, туристичні маршрути, то його попередники тривалий час могли бути лише друкованими й їхня композиція не була підпорядкована рекомендованим маршрутам огляду визначних пам'яток описуваної місцевості, а носила переважно довідниковий характер. З огляду на включення України до світового ринку туристичних послуг, особливого значення сьогодні набуває історіографія брошур і путівників, присвячених Україні на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова література щодо розвитку путівників як окремого виду текстів не є численною. Серед іноземних авторів, які зосередились на історії путівників, слід назвати російську дослідницю З. Антонову [1] та німецьких дослідників історії видавництва «Бедерер» [2]. Лінгвістичним і соціальним особливостям путівників приділили увагу А. Протченко [3] та Г. Дан [4]. Окрему групу